

LIETUVOS ŽYDŲ RELIGINĖ KNYGA 1928–1940 METŲ „BIBLIO- GRAFIJOS ŽINIOSE“

Živilė Juonytė | zivile.juonyte@gmail.com

Lietuvos žydų religinė knyga – reikšminga, tačiau iki šiol menkai tyrinėta Lietuvos knygos paveldo dalis. Žydų knygos Lietuvoje pradėtos spausdinti XVIII amžiaus pabaigoje. Pirmosios Lietuvos nepriklausomybės metais žydų spaudos centrais tapo Kaunas ir Kėdainiai, kuriuose žydų literatūra spausdinta hebrajų ir jidiš kalbomis. Straipsnyje tiriamos žydų religinės knygos, išleistos 1928–1940 metais ir įtrauktos į Lietuvos bibliografijos instituto leidinį „Bibliografijos žinios“. Šis informacinis leidinys, sistemingai fiksuojantis ne vien lietuvišką, bet ir kitakalbę Lietuvos spaudos produkciją, yra vertingas bibliografinės informacijos apie tiriamojo laikotarpio Lietuvos žydų knygą šaltinis.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: žydų knyga, religinė knyga, „Bibliografijos žinios“, spaustuvės, Kėdainiai, Kaunas, hebrajų kalba, jidiš kalba.

ĮVADAS

Žydų bendruomenė Lietuvoje pradėjo kurtis dar XIV amžiaus pabaigoje: 1388 ir 1399 metais didysis kunigaikštis Vytautas suteikė privilegijas žydams Lietuvos Brastoje ir Gardine. Kaip pažymi Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė, XIV a. pabaigoje minima ir Trakų bendruomenė, tačiau nėra aišku, ar jos įkūrėjai buvo žydai, ar karaimai¹. Laikui bėgant Lietuvos žydų bendruomenė gausėjo. Po Pirmojo pasaulinio karo Lietuvai netekus Vilniaus krašto, žydų skaičius procentais Lietuvoje sumažėjo. Vis dėlto jie išliko didžiausia tautine mažuma, o 1918–1925 metais žydams buvo suteikta tautinė autonomija². Pirmosios nepriklausomybės laikotarpiu Lietuvos žydai aktyviai dalyvavo visuomeninėje ir kultūrinėje veikloje, o tautinės autonomijos metais – ir politiniame šalies gyvenime. Nors šis savivaldos projektas nepasiteisino ir buvo nutrauktas, jis tapo žydų tautinės mažumos svarbos pripažinimo pirmosios nepriklausomybės metais Lietuvoje įrodymu.

1 ŠIAUČIŪNAITĖ-VERBICKIENĖ, Jurgita. Bendruomenės privilegijos. Iš *Žydai Lietuvoje*. Sudarė Larisa Lempertienė, Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė. Vilnius, 2009, p. 51.

2 LIEKIS, Šarūnas. *A state within a state? Jewish autonomy in Lithuania 1918–1925*. Vilnius, 2001.

Antrojo pasaulinio karo metu buvo sunaikinta ne tik didelė žydų bendruomenė, bet ir reikšminga jos kultūros ir paveldo dalis. Šiandien Lietuvos žydų bendruomenė yra negrįžtamai sumažėjusi ir greičiausiai niekada nebeįgis tokios reikšmės kaip XX amžiaus pirmoje pusėje. Jidiš kalba, buvusi gimtoji ne tik daugumai Lietuvos, bet ir kitų Vidurio ir Rytų Europos šalių žydams, visiškai pasitraukė iš kasdienio gyvenimo. Šiame kontekste išryškėja tyrimų, galinčių padėti retrospektyviai atkurti į užmarštį grimztančią Lietuvos žydų kultūrą, poreikis. Sistemingi žydų knygos paveldo ir knygos kultūros tyrimai šiandien būtų jei ne pavėluoti, tai mažų mažiausia pačiu laiku.

Viena reikšmingiausių žydų kultūros, religijos ir tapatumo išraiškų yra religinė knyga. Jos svarba lėmė šio straipsnio temą ir objektą. Taigi, tyrimo objektas – Lietuvos žydų religinė knyga, išleista Lietuvos teritorijoje 1928–1940 metais hebrajų ir jidiš kalbomis, orientuota į žydų skaitytoją ir įtraukta į šio laikotarpio „Bibliografijos žinias“. Sąvoka „knyga“ straipsnyje taikoma visiems vienkartiniais neperiodiniams leidiniams nepaisant jų apimties. „Žydų religinė knyga“ suvokiama kaip religinės paskirties ir turinio leidinys, skirtas judaizmo teorijai ar praktikai.

Straipsnyje tiriama žydų religinės knygos registravimas pirmosios Lietuvos nepriklausomybės laikotarpio „Bibliografijos žiniose“. Remiantis bibliografiniais įrašais analizuojama žydų religinės knygos poligrafinė bazė, repertuaras, spaudinių kalba ir kiti ypatumai. Straipsnyje taip pat siekiama įvertinti „Bibliografijos žinias“ kaip bibliografinės informacijos apie tiriamojo laikotarpio žydų knygų produkciją šaltinį.

„Bibliografijos žinios“ pagrindiniu tyrimo šaltiniu pasirinktos dėl savo unikalios vaidmens ir sistemingų pastangų kurti bibliografijos informacinę bazę. „Bibliografijos žinios“ leistos 1928–1943 metais Kaune kas du mėnesius, o paskutiniaisiais leidimo metais – iki aštuonių kartų per metus. Leidinį redagavo profesorius Vaclovas Biržiška, o jam talkino žydų kilmės bibliografas ir knygotyrininkas Izidorius Kisinai. Iš viso skaitytojus pasiekė 104 leidinio numeriai. „Bibliografijos žinios“ siekė ne tik informuoti visuomenę apie naujai išleidžiamas knygas, bet ir registruodamos spausdintinę produkciją padėti pagrindus jos moksliniams tyrimams. Leidinys apėmė platų bibliografinį lauką, tačiau šiam straipsniui aktualiausia „Bibliografijos žiniose“ sistemingai pateikta Lietuvoje išleistų knygų žydų kalbomis bibliografinė informacija.

Analizuojamas laikotarpis pasirinktas atsižvelgiant į istorinį kontekstą: 1940 metais, prasidėjus pirmajai sovietų okupacijai, Lietuva prarado suverenitetą. Be to, nors „Bibliografijos žinios“ buvo leidžiamos iki 1943 metų (imtina), 1941–1943 metais, pažymėtais sovietų okupacijos pabaiga ir nacių okupacijos pradžia, žydų knygų leidyba nevyko, tad ir bibliografinių įrašų apie žydų religinę knygą nebuvo.

ISTORIOGRAFIJA

Lietuvos žydų knyga iki šiol nėra sulaukusi deramo mokslininkų ir tyrinėtojų dėmesio. Jos tyrinėjimus apsunkena tai, jog nėra sudaryta baigtinė pirmosios Lietuvos nepriklausomybės laikotarpio leidinių bibliografija. Kita vertus, pokyčių žydų knygos retrospektyviosios bibliografijos srityje matyti: 2011 metais Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centras parengė ankstesnio laikotarpio hebrajiškai literatūrai skirtą leidinį „Lietuvos knygos hebrajų kalba, 1759–1900: kontrolinis sąrašas“³. Šiuo metu rengiamas ir 1900–1940 metų laikotarpio leidinių jidiš ir hebrajų kalbomis sąrašas.

Religinė pirmosios Lietuvos nepriklausomybės laikotarpio žydų knyga kaip atskiras tyrinėjimų objektas iki šiol taip pat nebuvo analizuota. Kai kurie Lietuvos žydų knygos klausimai yra aptarti istorijos, kultūros, literatūros tyrinėtojų darbuose. Daugiausia šioje srityje yra nuveikusi Lietuvos žydų kultūros istorikė Larisa Lempertienė. Jos straipsniai apie žydų spaudą ir literatūrą, įvairius žydų knygos kultūros aspektus paskelbti knygoje *Lietuvos žydai: istorinė studija*⁴, *Žydai Lietuvoje: istorija, kultūra, paveldas*⁵, *Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai*⁶; tęstiniuose mokslo darbų leidiniuose. Lietuvių ir žydų kultūrų sąveiką, Lietuvos knygas hebrajų ir jidiš kalbomis yra tyrinėjęs Emanuelis Zingeris⁷. Tarpukario Lietuvos jidiš literatūrą yra nagrinėjusi Akvilė Grigoravičiūtė⁸.

Regioniniu požiūriu žydų knygoms Lietuvoje pirmosios nepriklausomybės laikotarpiu tyrinėtojai yra skyrę mažiau dėmesio nei Vilniaus krašto žydų knygoms. Vilniaus krašto jidiš literatūrą yra tyrinėjęs Mindaugas Kvietkauskas. Jo ir kitų tyrinėtojų darbai pristatyti 2003 metais vykusioje konferencijoje „Vilniaus žydų intelektualinis gyvenimas iki Antrojo pasaulinio karo“ (2004 metais konferencijos medžiaga išleista atskiru leidiniu⁹).

Išskirtinio tyrinėtojų dėmesio yra sulaukusi Vilniaus M. Strašūno biblioteka – jai skirta Fridos Šor knyga *Nuo „rožių puokščių“ iki „popierių brigados“*. Vilniaus

3 *Lietuvos knygos hebrajų kalba, 1759–1900*: kontrolinis sąrašas. Sudarė Olga Lempertaitė, Andrey Pshenitskiy, Oren Stadtmaer. Vilnius, 2011.

4 *Lietuvos žydai*: istorinė studija. Sudarė Vladas Sirutavičius, Darius Staliūnas, Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė. Vilnius, 2012.

5 *Žydai Lietuvoje*. Sudarė Larisa Lempertienė, Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė. Vilnius, 2009.

6 *Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai*. Sudarė Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė. Vilnius, 2010.

7 ZINGERIS, Emanuelis. Filologiniai etidai: knygų hebrajų ir jidiš kalbomis fondai Lietuvoje. Iš *Žydų muziejus*. Vilnius, 1994, p. 58–70.

8 GRIGORAVIČIŪTĖ, Akvilė. Jidiš literatūra tarpukario Lietuvoje (1918–1940): savasties paieškos. *Colloquia*, 2013, nr. 29, p. 38–62.

9 *Tarptautinės mokslinės konferencijos „Vilniaus žydų intelektualinis gyvenimas iki Antrojo pasaulinio karo“ medžiaga*. Vilnius, 2004.

*Strašūno bibliotekos istorija*¹⁰. Apie biblioteką rašyta ir Esfir Bramson-Alpernienės knygoje „Prie judaikos lobio“¹¹, knygoje *Garsūs Lietuvos žydai*¹², Larisos Lemperdienės straipsniuose „Pirmoji Vilniaus žydų viešoji biblioteka ir jos įkūrėjas Matas Strašūnas“¹³, „Chaiklas Lunskis: Vilniaus žydų kultūrininko profilis“¹⁴ etc.

Nors pastaruoju metu parengta nemažai studijų apie Lietuvos žydų istoriją ir kultūrą, žydų knyga jose tik apžvelgiama, o ne analizuojama iš knygotyrimų pozicijų. Šie tyrinėjimai leidžia susidaryti gana eklektišką, nenuoseklų tiriamojo laikotarpio žydų knygos kultūros vaizdą, kuriame knygos gyvybės ciklas nuo jos išleidimo iki recepcijos visuomenėje ir išliekamumo nėra pristatomas. Taigi, sistemingų retrospektyvių Lietuvos žydų knygos kultūros tyrimų poreikis išlieka itin aktualus. Tokie tyrimai galėtų būti vykdomi taikant T. R. Adamso ir N. Barkerio į knygą orientuotą modelį, skirtą knygų leidybai, gamybai, platinimui, recepcijai ir išliekamumui analizuoti atsižvelgiant į išorines įtakas (intelektinę įtaką, politines, teisines ir religines įtakas, komercijos spaudimą, socialinę elgseną ir skonį)¹⁵.

ŽYDŲ RELIGINIŲ KNYGŲ REGISTRAVIMAS „BIBLIOGRAFIJOS ŽINIOSE“

„Bibliografijos žinios“ yra vienintelis leidinys, sistemingai fiksavęs ir pateikęs informaciją apie įvairiakalbę nepriklausomos Lietuvos žydų knygų produkciją. Iki pirmojo „Bibliografijos žinių“ numerio pasirodymo 1928 metais leisti informaciniai bibliografiniai leidiniai „Knygos“ ir „Karo literatūros rodyklė“ žydų knygų į savo sąrašus neįtraukė.

Žydų religinės knygos registravimas „Bibliografijos žiniose“ kito. Pirmoji žydų religinė knyga, įtraukta į „Bibliografijos žinias“, buvo Talmudo aiškinimai „Mkor Boruch“¹⁶ (šio ir kitų straipsnyje minimų leidinių pavadinimai nurodyti pagal „Bibliografijos žiniose“ pateiktas transkripcijos versijas). „Mkor Boruch“ bibliografiniai duomenys paskelbti 1928 metų 3-iajame „Bibliografijos žinių“ numeryje, antroje Universaliosios dešimtainės klasifikacijos (toliau – UDK) klasėje „Religija“ nenurodant skirsnio. Nuo 1929 metų „Bibliografijos žiniose“ žydų religinės knygos būdavo priskiriamos jau tikslesniems antrosios UDK klasės skirsniams, tokiems kaip „Nekrikščioniškosios tikybos“, „Įvairios tikybos“, „Izraelitai“, „Žydų tikyba“. Vėlesniuose leidinio numeriuose apsisotą ties skirsniu „Izraelitai“. Taigi, pirmuosiuose leidinio numeriuose leidiniai nebuvo grupuojami pagal religinę priklausomybę, tačiau netrukus imta taikyti tikslesnę klasifikaciją. Šis pokytis atskleidžia padidėjusį leidinio redakcijos įsigilinimą į žydų religinę knygą ir jos specifiką. Kita vertus, jis rodo ir tam tikrą krikščioniškosios religijos bei žydų (mažumos) religijos atskirtį.

Nuo 1940 metų vidurio „Bibliografijos žinių“ pozicija religinių knygų atžvilgiu keitėsi – atsirado geopolitinės situacijos nulemtų ateizmo ir antireligiškumo apraiškų. 1940 metų 4-ame „Bibliografijos žinių“ numeryje žydų ir kitų religijų knygos pateko į kategoriją „Religija, priešreliginė propaganda“¹⁷; vėlesniuose numeruose sugrįžta prie smulkesnių skirsnių „Izraelitai“ ir „Judaizmas“.

Tiriamąjį laikotarpį „Bibliografijos žiniuose“ yra 136 įrašai apie žydų religines knygas. Bibliografinės informacijos turinys tiriamuoju laikotarpiu keitėsi. Daugumoje „Bibliografijos žinių“ įrašų pateikti šie bibliografiniai duomenys: knygos autorius ir pavadinimas (transkribuotas lietuviškai), spausdinimo vieta bei metai, spaustuvės pavadinimas, puslapių skaičius, knygos matmenys, UDK indeksas ir teksto kalba (kalbos). Iki 1935 metų neretai būdavo nurodomas ir leidinio tiražas, kartais – kaina, o vėlesnių metų „Bibliografijos žiniuose“ šie duomenys beveik nebeaptinkami. Visuose „Bibliografijos žinių“ numeruose jidiš kalba yra įvardijama kaip „žydų kalba“, o terminas „jidiš“ nevartojamas. Kartais būdavo nurodomas pavadinimo vertimas į lietuvių kalbą ir (arba) trumpas turinio pristatymas; leidėjas ir leidimo vieta. Pavadinimas originalo kalba (hebrajų, jidiš) nebūdavo pateikiamas. Tikslinga paminėti, kad daugeliu atvejų „Bibliografijos žiniuose“ pateikta netiksli hebrajų kalbos transkripcija, apsunkinanti galimybę atpažinti pavadinimą originalo kalba ir, esant reikalui, leidinius išanalizuoti *de visu*.

„BIBLIOGRAFIJOS ŽINIOSE“ UŽFIKSUOTŲ KNYGŲ LEIDYBOS IR GAMYBOS DUOMENYS

Tiriamuoju laikotarpiu per metus vidutiniškai būdavo išleidžiama 10–11 religinės paskirties žydams skirtų neperiodinių leidinių. „Bibliografijos žiniuose“ užfiksuoti metiniai knygų gamybos mastai svyravo nuo 7 (1929 metais) iki 14 pavadinimų (1932 metais) (žr. 1 paveikslą).

10 SHOR, Frieda. *Mi- „likutey shoshanim ve-ad“ brigadat haneyar“*. *Sipuro shel beyt eked hasefarim al shem strashun be-vilna*. Ariel, 2012.

11 BRAMSON-ALPERNIENĖ, Esfir. Žydų bibliotekos Vilniuje – istorija ir likimas. Iš *Prie judaikos lobio*. Vilnius, 2009, p. 86-97.

12 Matas (Maritjahu) Strašūnas (1817–1885) – iškilius žydų mokslininkas, surinkęs unikalią judaikos knygų biblioteką, vienas garbiausių Vilniaus žydų bendruomenės vadovų, Vilniaus miesto tarybos narys, Vilniaus imperatoriškojo banko valdybos narys. Žr. *Garsūs Lietuvos žydai*. Vilnius, 2008, p. 99.

13 LEMPRTIENĖ, Larisa. Pirmoji Vilniaus žydų

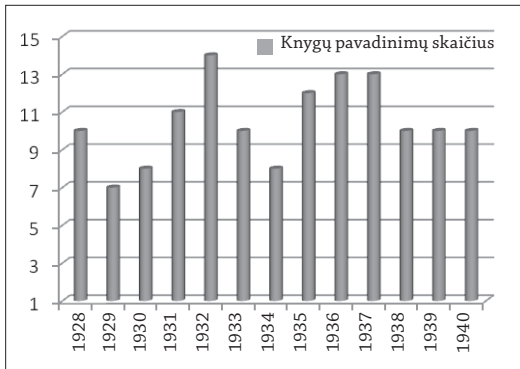
viešoji biblioteka ir jos įkūrėjas Matas Strašūnas. *Tarp knygų*, 2009, nr. 5, p. 20–23.

14 LEMPRTIENĖ, Larisa. Chaiklas Lunsakis: Vilniaus žydų kultūrininko profilis. *Tarp knygų*, 2013, nr. 3, p. 20–24.

15 HOWSAM, Leslie. Senos knygos ir naujos istorijos: knygos ir spaudos kultūros studijų vadovas. *Knygotyra*, 2013, t. 61, p. 32.

16 Knygų bibliografija. *Bibliografijos žinios*, 1928, nr. 3, p. 71.

17 Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos valstybinė bibliografija. *Bibliografijos žinios*, 1940, nr. 5, p. 131.

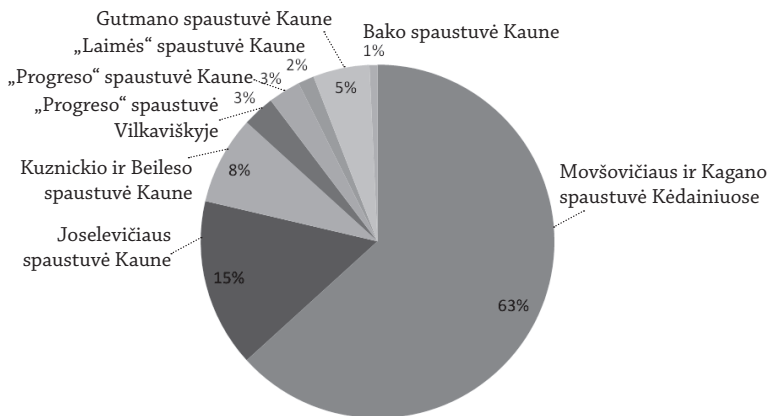

1 PAVEIKSLAS. Lietuvos žydų religinių knygų produkcija 1928–1940 metais. Sudaryta remiantis „Bibliografijos žiniomis“

Nors pagrindinis žydų knygų spaudos centras pirmosios nepriklausomybės metais Lietuvoje buvo Kaunas, „Bibliografijos žiniose“ pateikiamos informacijos analizė atskleidžia, kad daugiausia religinės paskirties knygų (86 pavadinimai) tiriamuoju laikotarpiu išspausdinta Kėdainiuose, Movšovičiaus ir Kagano spaustuvėje (minėtina, kad kai kuriuose šaltiniuose, kaip kad Viliaus Užtupo *Lietuvos spaustuvėse*, ji netiksliai įvardijama kaip Movšovičiaus ir Kagano spaustuvė¹⁸). Ši spaustuvė veikė per beveik visą pirmosios Lietuvos nepriklausomybės laikotarpį – nuo 1923 iki 1940 metų, kai buvo

nacionalizuota. Spaustuvė iš pradžių gamino smulkiuosius spaudinius – vizitines korteles, kvietimus, blankus, o netrukus pradėjo spausdinti ir knygas bei brošiūras lietuvių, hebrajų ir jidiš kalbomis. Spaustuvėje jos aktyviausios veiklos metais dirbo 15 darbuotojų¹⁹. Nuo 1937 metų „Bibliografijos žiniose“ ji įvardijama kaip Movšovičiaus spaustuvė.

Didžioji dalis Kauno žydų religinių knygų (21 leidinys) buvo išspausdinta S. Joselevičiaus spaustuvėje. Žydų religines knygas taip pat spausdino J. Kuznickio ir

2 PAVEIKSLAS. Lietuvos spaustuvių žydų religinių knygų produkcija 1928–1940 metais. Sudaryta remiantis „Bibliografijos žiniomis“

L. Beilesio, „Progreso“, „Laimės“, M. Gutmano, A. Bako spaustuvės Kaune, „Progreso“ spaustuvė Vilkaviškyje (žr. 2 paveikslą).

Lyginant su gamybine informacija, informacijos apie žydų knygos leidėjus ir autorius „Bibliografijos žiniuose“ aptinkama nedaug. Tik kai kurių leidinių bibliografiškuose duomenyse nurodoma, kad juos išleido privatus asmuo (įprastai – rabinas), religinė ar visuomeninė organizacija, knygynas. Informacija apie knygų autorius taip pat minimali. Dauguma atvejų nurodyta autoriaus pavardė ir vardo pirmoji raidė (-ės) bei pareigybė (jei autorius – rabinas). Kilmės šalis ar miestas daugiausia nurodyti tais atvejais, kai leidinio autorius buvo nevietinis. „Bibliografijos žinių“ įrašai apie knygų autorius leidžia spręsti, kad didelė Lietuvos žydų religinių knygų dalis buvo sukurta vietos religijos autoritetų. Vis dėlto, siekiant atkurti tikslesnę žydų religinės knygos autorių ir leidėjų Lietuvoje portretą, reikėtų atlikti atskirą tyrimą neapsiribojant „Bibliografijos žinių“ pateikta informacija.

LIETUVOS ŽYDŲ RELIGINIŲ KNYGŲ KALBOS

Didžioji Lietuvos žydų religinių knygų dalis buvo sukurta ir išleista hebrajų kalba – „Bibliografijos žiniuose“ nurodyta 118 tokių leidinių. Religinės literatūros kūrimo hebrajų kalba tradicijai įtakos neabejotinai turėjo hebrajiškai parašytas žydų šventraštis. Nors ir negausi, religinė literatūra jidiš kalba taip pat egzistavo. Kaip pažymi L. Lempertienė, religinę literatūrą jidiš kalba daugiausia skaitė moterys²⁰. „Bibliografijos žinių“ įrašų analizė rodo, kad jidiš kalba spausdinta praktinio pobūdžio literatūra (sinagogų ataskaitos, taisyklių rinkiniai), kartais – maldos, pamokslai, Talmudo aiškinimai. „Bibliografijos žiniuose“ užfiksuota 14 tiriamuoju laikotarpiu išleistų religinių leidinių jidiš kalba.

Kai kurie leidiniai ar jų dalys būdavo spausdinami dviem ar net trimis kalbomis. Vienintelis „Bibliografijos žiniuose“ nurodytas leidinys, kuriame pagrindinis knygos tekstas pateiktas ir lietuvių kalba, yra 1931 metais išspausdinti „Žydų tikybos ir metrikacijos įstatymai, i nstrukcijos, nutarimai, aplinkraščiai, formuliarai ir programos“²¹. Šis knygos tekstas yra trikalbis, pateiktas jidiš kalba, lietuviškai ir hebrajiškai. Tikėtina, jog teksto lietuvių kalba atsiradimą lėmė leidinio paskirtis ir statusas – tai buvo oficialus leidinys. Leidinio teksto pateikimas valstybine lietuvių kalba lietuviškai skaitančiai šalies daugumai sukūrė priegią prie žydų administracinės informacijos.

18 UŽTUPAS, Vilius. *Lietuvos spaustuvės 1522–1997*. Vilnius, 1998, p. 225.

19 Ten pat.

20 LEMPERTIENĖ, Larisa. Hebrajiškoji literatūra

Lietuvoje. Iš *Žydai Lietuvoje*. Vilnius, 2009, p. 224.

21 Lietuvos bibliografija. Bibliographie de la Lithuanie. *Bibliografijos žinios*, 1931, nr. 3, p. 94.

Kartais lietuvių kalba būdavo pateikiama ir minimali informacija apie leidinį jo antraštiniame lape arba viename iš viršelių. Pavyzdžiui, 1933 metais Kėdainiuose išleistas hebrajiškos knygos *Toafot Reeim* viršelyje lietuviškai parašyta „Knyga Toafot Reeim Rabino A. M. Vitkindo Butrimonys (Lietuva)“²².

LIETUVOS ŽYDŲ RELIGINIŲ KNYGŲ REPERTUARAS

Religinės knygos užima itin reikšmingą vietą žydų knygų repertuare. Tai lemia viena svarbiausių religingo žydo prievolių – Toros ir kitos religinės literatūros studijos. Didžiausia religinės literatūros grupė yra tradicinė religinė (rabinistinė) literatūra. L. Lempertienė pateikia tokią šios literatūros tipologiją: responsai (rinkiniai praktinio halachos – religinės teisės – vykdymo aspektams aptarti), novelos (talmudinių klausimų aptarimai), glosos (komentarai rabinistiniams veikalams), Talmudo bei įstatyminių tekstų komentarai; egzegezės veikalai – Biblijos aiškinimai ir komentarai, kabalos bei etikos traktatai²³. Atsižvelgiant į pastarąją klasifikaciją ir „Bibliografijos žiniose“ pateiktą informaciją, šiame straipsnyje pristatoma kiek kitokia, platesnė Lietuvoje spausdintų žydų religinių knygų (ne vien rabinistinės literatūros) tipologija: tai Talmudo aiškinimai ir komentarai, rabinų pamokslų ir pamokų rinkiniai, liturginė literatūra, praktinio religijos taikymo vadovai, Biblijos tekstai ir jų komentarai, kita.

Beveik pusė (57 pavadinimai) „Bibliografijos žiniose“ nurodytų leidinių yra Talmudo – kartinio rabiniškojo judaizmo teksto – aiškinimai. Didžioji šio tipo leidinių dalis (53 pavadinimai) išspausdinta Kėdainių Movšovičiaus ir Kagano spaustuvėje. Jų autoriais įprastai tapdavo religijos žinovai ir autoritetai, kuriems Talmudo išaiškinimas buvo galimybė parodyti savo religinę erudiciją. Didelė Talmudo aiškinimo knygų dalis buvo parengta vietos autorių hebrajų kalba. Retkarčiais šio tipo leidiniai spausdinti ir jidiš kalba – pavyzdžiui, 1935 metais Kauno Joselevičiaus²⁴, o 1936 metais – Kėdainių Movšovičiaus ir Kagano spaustuvėje²⁵ išleistas Talmudo išminties rinkinys jidiš kalba „Der gajstiker prožektor“ (liet. „Dvasinis prožektorius“).

Talmudo aiškinimų leidybos populiarumą galima iliustruoti šiuo pavyzdžiu: 1933 metų pabaigoje (lapkritį–gruodį) Kėdainiuose, Movšovičiaus ir Kagano spaustuvėje išspausdintos trys skirtingos Talmudo aiškinimų knygos, kiekviena jų – 1000 egzempliorių tiražu. Knygų kainos skyrėsi: vietinių rabinų parengti 266 ir 368 puslapių leidiniai kainavo 3 bei 6 litus, o rabino iš Amerikos Talmudo aiškinimų knyga nusileido tiek kaina, tiek apimtimi: 24 puslapių leidinys kainavo 50 centų²⁶. Palyginimui – „Lietuvos statistikos metraščio duomenimis“, 1933 metais 10 kiaušinių kainavo nuo 0,55 centų iki 1,2 lito, o minimalus gyvenimo lygis

suaugusiam žmogui siekė 64,35 litų²⁷. Taigi, minimi leidiniai vidutiniam gyventojui buvo įperkami.

Kita „Bibliografijos žiniuose“ registruota žydų religinių knygų grupė – rabinų pamokos ir pamokslai. Ši grupė išsiskiria tuo, kad jai priklausančių leidinių tekstai pirmiausia buvo verbaliniai, ir tik vėliau tapo rašytiniai. Dėl šios priežasties rabinų pamokų ir pamokslų knygos yra vertingas žydų religinės bendruomenės gyvenimo pažinimo šaltinis. Kaip ir Talmudo aiškinimų atveju, daugelio šios grupės knygų autoriai buvo vietos religijos autoritetai.

Daug leidinių su rabinų pamokslais ar pamokomis išspausdino Kėdainių Movšovičiaus ir Kagano spaustuvė. Šio tipo knygos būdavo leidžiamos tiek hebrajų, tiek jidiš kalba. Jų tiražai, kaina ir apimtis įvairavo. Kaip pavyzdį galima panagrinti Telšių ješivos (vietinės religinės aukštosios mokyklos) vadovo rabino Abraomo Izaoko Blocho pamokų serijas „Šiur daas“ (liet. „Išminties dėstymas“) ir „Šiur halocho“ (liet. „Halachos dėstymas“), leistas 1932–1939 metais. Minėtina, kad „Bibliografijos žinios“ pateikia vos pusės A. I. Blocho knygų (8 iš 17), ir tik leistų 1932–1936 metais, aprašus. Galima daryti prielaidą, kad ne visos serijos knygos pasiekė Bibliografijos institutą – kaip pažymi Arida Papatūrytė, dėl privalomojo egzemplioriaus pristatymo netobulumo daug spaudinių į „Bibliografijos žinias“ nepateko²⁸.

„Bibliografijos žiniuose“ pateikta vertingos informacijos apie I. A. Blocho knygas, įskaitant kituose šaltiniuose (pavyzdžiui, Nacionalinės bibliografijos duomenų banke) neaptinkamą informaciją apie leidinių tiražus – šie siekė 1000 egzempliorių. Teksto kalba – hebrajų; kaina nepateikta. Kaip leidimo vieta nurodyti Telšiai, kur ir vyko pamokos, tačiau knygos išspausdintos kituose miestuose – Kėdainiuose (Movšovičiaus ir Kagano spaustuvėje) ir Kaune (Joselevičiaus spaustuvėje). Įdomu tai, kad Telšiai analizuojamu laikotarpiu buvo vienas iš regiono poligrafijos centrų, kuriame veikė keletas spaustuvių. Taigi, būtų tikslinga atskirai patyrinti, kokios priežastys skatino išskaidyti šios knygų serijos leidybą ir spausdinimą į skirtingus miestus – Telšius, Kėdainius ir Kauną.

„Bibliografijos žiniuose“ pateiktos informacijos palyginimas su Nacionalinės bibliografijos duomenų banko įrašais padėjo atskleisti „Bibliografijos žiniuose“

22 Lietuvos bibliografija (1933. III–IV). *Bibliografijos žinios*, 1933, nr. 2, p. 51.

23 LEMPRTIENĖ, išnaša 20, p. 22.

24 Knygos (1935 III–IV). *Bibliografijos žinios*, 1935, nr. 2, p. 36.

25 Knygos – 1936 m. gegužė–birželis. *Bibliografijos žinios*, 1936, nr. 3, p. 76.

26 Lietuvos bibliografija (1933. XI–XII). *Bibliografijos žinios*, 1933, nr. 6, p. 188.

27 Finansų ministerija, Centrinis statistikos biuras. Iš *Lietuvos spaudos statistikos metraštis 1933 m.* [interaktyvus]. Kaunas, 1934 [žiūrėta 2013 m. lapkričio 16 d.]. Prieiga per internetą: <http://web.stat.gov.lt/uploads/leidiniai/LSM_1933.pdf?PHPSESSID=d9b8218157f8a6ec7571634a224440a8>.

28 PAPAURĖLYTĖ, Arida. Privalomojo egzemplioriaus problema prieškarinio Lietuvoje. *Bibliografija 2002*, p. 48.

atsiradusių netikslumų. 1932 metų „Bibliografijos žiniose“ nurodyta, kad A. I. Blocho „Šiur daas“ serijai priklausiusi knyga „Chomer Veicura“ („Turinys ir forma“) siekė 166 puslapių apimtį²⁹, tačiau šios knygos apraše Nacionalinės bibliografijos duomenų banke nurodyta, jog jos apimtis siekė vos 16 puslapių³⁰. Atsižvelgiant į nedidelę kitų A. I. Blocho serijos leidinių apimtį galima daryti prielaidą, kad „Bibliografijos žinių“ įrašė įsivėlė korektūros klaida.

Kita tiriamojo laikotarpio Lietuvos žydų religinių knygų grupė – liturginė literatūra, apimanti apeigynus ir maldynus. Šio tipo knygos spausdintos daugiausia hebrajų kalba, tačiau „Bibliografijos žinios“ pateikia informaciją ir apie dvikalbius ar vien tik jidiš kalba išspausdintus liturginius leidinius. Jie neretai būdavo skirti konkrečiai temai ar progai: kelionių maldos, maisto laiminimo maldos, atskirų švenčių liturginės knygos, psalmynai. Neretai šio tipo knygos būdavo spausdinamos su paaiškinimais, istoriniu kontekstu (pavyzdžiui, leidinys apie maldų kilmę „Sefer theilath chajim“³¹). Šio tipo leidinių apimtis svyravo nuo 56 iki 328 puslapių. Tiražai buvo nemaži ir kartais siekdavo net 5000 egzempliorių – tai rodo, kad vartotojų auditorija buvo plati. Daugeliu atvejų liturginių leidinių kaina „Bibliografijos žiniose“ nenurodyta. Maldaknygės spausdintos tiek Kaune (Gutmano ir Joselevičiaus spaustuvėse), tiek Kėdainiuose (Movšovičiaus ir Kagano spaustuvėje).

Atskirą liturginės literatūros pogrupį sudaro Paschos (vienos svarbiausių žydų religinių švenčių) liturginė literatūra „Hagada šel Pesach“. Tai tradicinių Paschos šventųjų tekstų, maldų ir ritualų rinkinys. „Bibliografijos žiniose“ užfiksuotos trys „Hagada šel Pesach“ knygos. Dvi iš jų išspausdintos 1931 metais Kauno Gutmano spaustuvėje hebrajų kalba, viena – 1936 metais Kauno Joselevičiaus spaustuvėje hebrajų ir jidiš kalbomis. Leidinių apimtis – 64–84 puslapiai, tiražas – 1000 egzempliorių. Minėtina, kad „Hagada šel Pesach“ paskirties požiūriu gali būti priskirta ir praktinio religijos taikymo vadovams.

Praktinio religijos taikymo vadovai – tai knygos, skirtos kasdienio gyvenimo reguliavimui religijos pagrindu. Šios grupės knygų pavyzdžiai – 1930 metais 1000 egzempliorių tiražu Kaune išleisti 20 puslapių apimties „Paaiškinimai ir taisyklės apie žydų švarų religinį gyvenimą pagal tikybos nuostatus“³², 1936 metais Kėdainiuose išspausdinta 96 puslapių apimties knyga apie halachą ir kasdienį gyvenimą „Sefer Šaar Jehošua“³³.

Hebrajų Biblijos tekstų ir jų komentarų knygų grupė negausi – jai priklauso vos keletas leidinių. Jų apimtis ir tiražas įvairavo. Kartais šventraščio tekstai būdavo leidžiami su komentarais, pavyzdžiui, 1928 metų „Bibliografijos žinios“ nurodo, jog Kėdainių Movšovičiaus ir Kagano spaustuvėje buvo išspausdinta „Mišlei“ – Senojo Testamento Patarlių knyga su paaiškinimais³⁴. Gana kuklios 40 puslapių apimties leidinys, kurio tiražas buvo 1000 egzempliorių, kainavo 2 litus.

Kai kurie „Bibliografijos žiniuose“ žydų religinėms knygos priskirti leidiniai rengiant straipsnį buvo analizuoti, tačiau į šią klasifikaciją nepateko. Tai daugiausia oficialūs administracinio ar ataskaitinio pobūdžio leidiniai, pavyzdžiui, *Taisyklių projektas apie rabinų veikimą Lietuvoje*³⁵, *Kauno naujos žydų maldų sinagogos apyskaita už 1917–1928 metus*³⁶. Šios knygos laikytinos ne žydų religinio turinio literatūros dalimi, o leidiniais, tarnavusiais religijos kaip institucijos funkcionavimui valstybėje.

Išvados

Atliktas tyrimas leido išanalizuoti Lietuvos žydų religinės knygos registravimą „Bibliografijos žiniuose“, nustatyti žydų religinės knygos gamybos centrus, repertuarą ir ypatumus. „Bibliografijos žinių“ įrašų analizė atskleidė, jog pirmosios Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu žydų religinių knygų gamyba koncentravosi ne laikinojoje sostinėje Kaune, o Kėdainiuose. Dauguma tiriamojo laikotarpio žydų religinių knygų buvo išspausdinta Kėdainių Movšovičiaus ir Kaganos spaustuvėje.

Žydų religinių knygų leidybos apimtys tiriamuoju laikotarpiu kito. Per metus būdavo išleidžiama nuo 7 iki 14 pavadinimų neperiodinių religinių leidinių, kurių kaina svyravo nuo 25 centų iki 15 litų. Populiariausias tiražas buvo 1000 egzempliorių. Didelę Lietuvos žydų religinių knygų dalį sudarė originalioji literatūra, kurios autoriais tapdavo vietos religijos autoritetai.

Dauguma pirmosios Lietuvos nepriklausomybės laikotarpio žydų religinių knygų buvo išleistos hebrajų kalba – tokių leidinių „Bibliografijos žiniuose“ užfiksuota 118. „Bibliografijos žinios“ pateikia ir keliolika įrašų apie knygas jidiš kalba, dvikalbius ir trikalbius leidinius. Žydų religinės knygos vien lietuvių kalba nebuvo leidžiamos, tačiau minimali informacija lietuvių kalba neretai būdavo pateikiama leidinių antraštiniuose lapuose ar viršeliuose.

Remiantis atliktu tyrimu bei L. Lempertienės žydų religinių knygų tipologija, šiame straipsnyje pristatyta savita žydų religinių knygų, leistų pirmosios Lietuvos

29 Lietuvos bibliografija. Bibliographie de la Lithuanie. *Bibliografijos žinios*, 1932, nr. 1, p. 20.

30 *Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2013 m. lapkričio 16 d.] Prieiga per internetą <<http://www.libis.lt:8082/biSearchAction.do?BI001=C1B0002503166&resId=null>>.

31 Knygos (1936. I–II). *Bibliografijos žinios*, 1936, nr. 1, p. 5.

32 Lietuvos bibliografija. Bibliographie de la Lithuanie. *Bibliografijos žinios*, 1930, nr. 6, p. 166.

33 Knygos – 1936 m. rugsėjis–spalis. *Bibliografijos žinios*, 1936, nr. 5, p. 172.

34 Knygų bibliografija. *Bibliografijos žinios*, 1928, nr. 4, p. 101.

35 Knygos. *Bibliografijos žinios*, 1934, nr. 2, p. 39.

36 Lietuvos bibliografija. *Bibliografijos žinios*, 1929, nr. 1, p. 4.

nepriklausomybės laikotarpiu, klasifikacija. Populiariausias žydų religinių knygų tipas buvo Talmudo aiškinimai. Šio tipo leidiniai siekia beveik pusę į „Bibliografijos žinias“ įtrauktos knygų produkcijos. Daugiausia Talmudo aiškinimų išspausdinta Kėdainių Movšovičiaus ir Kagano spaustuvelyje. Kitas populiarus Lietuvos žydų religinės knygos tipas – rabinų pamokos ir religiniai pamokslai. Charakteringas šio tipo pavyzdys – rabino A. I. Blocho pamokos, spausdintos Kėdainiuose ir Kaune. „Bibliografijos žiniose“ taip pat registruoti žydų maldų rinkiniai, praktinio religijos taikymo vadovai, Hebrajų Biblijos tekstai ir jų komentarai bei į šias kategorijas nepakliūvantys administracinio, oficialaus pobūdžio leidiniai.

Žydų religinių knygų registravimo „Bibliografijos žiniose“ analizė leido įvertinti šį leidinį kaip bibliografinės informacijos apie žydų knygas šaltinį. Nors „Bibliografijos žinios“ yra reikšmingos dėl savo vaidmens sistemingai fiksuojant tiek lietuvišką, tiek kitakalbę spaudos produkciją, kaip informacijos šaltinis jos turi ir trūkumų. Šio šaltinio panaudą žydų religinės knygos tyrimams sunkina netiksliai hebrajiškų pavadinimų transkripcija, įrašų apie pavadinimą originalo kalba nebuvimas ir nepilni, o kartais ir netikslūs bibliografiniai duomenys. „Bibliografijos žiniose“ pateikiama itin nedaug informacijos apie knygų turinį ir tematiką, o tai tampa trūkumu siekiant leidinius suklasifikuoti. Svarbu atsižvelgti ir į tai, kad „Bibliografijos žiniose“ užfiksuoti ne visi tiriamuoju laikotarpiu išleisti leidiniai.

Siekiant tikslumo ir visapusiškumo, tolesniuose žydų knygos tyrinėjimuose, kurie galėtų apimti Lietuvos žydų knygų leidybos, platinimo, recepcijos, išliekamumo klausimus bei išorės veiksnius, tikslinga naudotis platesniu šaltinių spektru. Tokio tyrimo rezultatai suteiktų naują dimensiją Lietuvos žydų kultūros ir istorijos tyrimams ir padėtų užpildyti informacijos vakuumą apie Lietuvos žydų knygą kaip integralią, tačiau savitą Lietuvos žydų kultūros dalį.

Šaltiniai ir literatūra

1. *Abipusis pažinimas*: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai. Sudarė Jurgita Šiaučiušaitė-Verbickienė. Vilnius, 2010.
2. BRAMSON-ALPERNIENĖ, Esfir. Žydų bibliotekos Vilniuje – istorija ir likimas. Iš *Prie judaikos lobio*. Vilnius, 2009, p. 86–97.
3. Finansų ministerija, Centrinis statistikos biuras. Iš *Lietuvos spaudos statistikos metraštis 1933 m.* [interaktyvus]. Kaunas, 1934 [žiūrėta 2013 m. lapkričio 16 d.]. Prieiga per internetą: <http://web.stat.gov.lt/uploads/leidiniai/LSM_1933.pdf;PHPS ESSID=d9b8218157f8a6ec7571634a224440a8>.
4. GRIGORAVIČIŪTĖ, Akvilė. Jidiš literatūra tarpukario Lietuvoje (1918–1940): savasties paieškos. *Colloquia*, 2013, nr. 29, p. 38–62.
5. HOWSAM, Leslie. Senos knygos ir naujos istorijos: knygos ir spaudos kultūros studijų vadovas. *Knygotyra*, 2013, t. 61, p. 7–44.
6. Knygos. *Bibliografijos žinios*, 1934, nr. 2, p. 37–50.
7. Knygos (1936.I-II). *Bibliografijos žinios*, 1936, nr. 1, p. 3–17.
8. Knygos (1935 III-IV). *Bibliografijos žinios*, 1935, nr. 2, p. 33–46.

9. Knygos – 1936 m. gegužė–birželis. *Bibliografijos žinios*, 1936, nr. 3, p. 73–98.
10. Knygos – 1936 m. rugsėjis–spalis. *Bibliografijos žinios*, 1936, nr. 5, p. 169–186.
11. Knygų bibliografija. *Bibliografijos žinios*, 1928, nr. 3, p. 69–82.
12. Knygų bibliografija. *Bibliografijos žinios*, 1928, nr. 4, p. 99–119.
13. LEMPETIENĖ, Larisa. Chaiklas Lunsakis: Vilniaus žydų kultūrininko profilis. *Tarp knygų*, 2013, nr. 3, p. 20–24.
14. LEMPETIENĖ, Larisa. Hebrajiškoji literatūra Lietuvoje. Iš *Žydai Lietuvoje*. Sudarė Larisa Lempetienė, Jurgita Šiaučiušaitė-Verbickienė. Vilnius, 2009, p. 223–227.
15. LEMPETIENĖ, Larisa. Pirmoji Vilniaus žydų viešoji biblioteka ir jos įkūrėjas Matas Straušinas. *Tarp knygų*, 2009, nr. 5, p. 20–23.
16. LIEKIS, Šarūnas. *A state within a state? Jewish autonomy in Lithuania 1918–1925*. Vilnius, 2001.
17. Lietuvos bibliografija. *Bibliografijos žinios*, 1929, nr. 1, p. 3–16.
18. Lietuvos bibliografija. *Bibliographie de la Lithuanie*. *Bibliografijos žinios*, 1931, nr. 3, p. 92–100.
19. Lietuvos bibliografija. *Bibliographie de la Lithuanie*. *Bibliografijos žinios*, 1932, nr. 1, p. 17–33.
20. Lietuvos bibliografija. *Bibliographie de la Lithuanie*. *Bibliografijos žinios*, 1930, nr. 6, p. 163–182.
21. Lietuvos bibliografija (1933. III–IV). *Bibliografijos žinios*, 1933, nr. 2, p. 49–61.
22. Lietuvos bibliografija (1933. XI–XII). *Bibliografijos žinios*, 1933, nr. 6, p. 185–198.
23. *Lietuvos knygos hebrajų kalba, 1759–1900*: kontrolinis sąrašas. Sudarė Olga Lempertaitė, Andrey Pshenitskiy, Oren Stadtmaer. Vilnius, 2011.
24. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos valstybinė bibliografija. *Bibliografijos žinios*, 1940, nr. 5, p. 131–142.
25. *Lietuvos žydai: istorinė studija*. Sudarė Vladas Širutavičius, Darius Staliūnas, Jurgita Šiaučiušaitė-Verbickienė. Vilnius, 2012.
26. PAPAURĖLYTĖ, Arida. Privalomojo egzemplioriaus problema prieškario Lietuvoje. *Bibliografija 2002*, p. 44–49.
27. SHOR, Frieda. *Mi- „likutey shoshanim ve-ad „brigadat haneyar“*. *Sipuro shel beyt eked hasefarim al shem strashun be-vilna*. Ariel, 2012.
28. ŠIAUČIŪNAITĖ-VERBICKIENĖ, Jurgita. Bendruomenės privilegijos. Iš *Žydai Lietuvoje*. Sudarė Larisa Lempetienė, Jurgita Šiaučiušaitė-Verbickienė. Vilnius, 2009, p. 51–53.
29. *Tarptautinės mokslinės konferencijos „Vilniaus žydų intelektualinis gyvenimas iki Antrojo pasaulinio karo“ medžiaga*. Vilnius, 2004.
30. UŽTUPAS, Vilius. *Lietuvos spaustuvės, 1522–1997*. Vilnius, 1998.
31. ZINGERIS, Emanuelis. Filologiniai etudai: knygų hebrajų ir jidiš kalbomis fondai Lietuvoje. Iš *Žydų muziejus*. Vilnius, 1994, p. 58–70.
32. *Žydai Lietuvoje*. Sudarė Larisa Lempetienė, Jurgita Šiaučiušaitė-Verbickienė. Vilnius, 2009.

RELIGIOUS BOOKS OF LITHUANIAN JEWS IN 1928–1940

“BIBLIOGRAFIJOS ŽINIOS”

Živilė Juonytė

Summary

The object of this article is Lithuanian Jews' religious books, printed in Hebrew or Yiddish in the Lithuanian territory in 1928–1940 and included in issues of the magazine “Bibliografijos žinios”, published by the Lithuanian Bibliographical Institute. The article analyzes the polygraphic base, repertoire and features of Jewish religious books through their reflection in “Bibliografijos

žinios". In addition, the article also aims at evaluating "Bibliografijos žinios" as a source of bibliographical information and its possible usage in future research.

"Bibliografijos žinios" was the only interwar publication that aimed to systematically record Lithuania's multilingual printing productions. 136 Jewish religious books were reflected in the interwar period in "Bibliografijos žinios". Analysis of their bibliographical information revealed that Movšovičiaus and Kagano printing house in Kėdainiai had produced most of the Jewish religious books, while the temporary capital Kaunas with Joselevičiaus and other printing houses remained in second place. On average, 10–11 religious books were published yearly. Most religious books were printed in Hebrew, and several in Yiddish. Lithuanian language was occasionally used to present minimal information about the book in its title or cover pages. Explanations and comments of Talmud amounted to almost half of all publications. Another rich group of interwar Jewish religious books was lessons and preaching of rabbis. Many of these books were original works, written by local religious authorities.

Several disadvantages, related to Jewish books' reflection in "Bibliografijos žinios", including, but not limited to inaccurate transcription and incomplete data, were found during the analysis. Consequently, further research of the Jewish books in Lithuania is advised to use additional information sources along "Bibliografijos žinios".

Įteikta 2013 m. gruodžio mėn.